Лише підлога у вагоні, який мчав монорельсом, трохи тремтіла. А що вагон не мав вікон і не було видно стін тунелю, руху зовсім не відчувалось. Пасажири в старанно випрасуваних мундирах, на яких сяяли гудзики й ордени, погойдувались у кріслах, поглинуті роздумами й неголосними роз мовами. Тисячі футів твердої гірської породи над їхніми головами захищали їх від війни. Зі швидкістю сто п'ятдесят миль на годину вагон віз генерала Піра з його штабом до бойового командного пункту.

Коли завищала застережна сирена, машиніст щосили натиснув на гальма і дав задній хід. Проте було надто пізно. На повній швидкості металева капсула врізалася в барикаду з каміння й багнюки, що перегородила тунель. Броньована обшивка пом'ялася і зіжмакалась, поки вагон остаточно зупинився. Світло згасло; в цілковитій тиші, що запала після пронизливого скреготу, чувся лише слабкий стогін.

Генерал Пір вибрався з крісла, потрусив головою, щоб у ній прояснилось, і дістав ліхтарика. Промінь ковзнув по вагону, запаливши лелітками порошинки, що кружеляли в повітрі, й вихопив з темряви бліді злякані обличчя штабістів.

— Прошу усний рапорт про втрати, — наказав генерал своєму ад'ютантові якнайгрубіше, щоб приховати тремтіння в голосі. Важко бути генералом у дев'ятнадцять років. Пір зробив над собою зусилля, щоб незворушно почекати, поки металевий робот-ад'ютант повільно рухався проходом.

Надійно закріплені крісла вселяли надію на незначні втрати. Поза останнім рядом крісел лежало каміння, що залетіло крізь розтрощений передок вагона. Машиніст, безперечно, загинув, і це було на краще. Адже позбавляло клопотів з військовим трибуналом.

— Один загинув, один пропав безвісти, одного поранено, наявна жива сила — сімнадцять чоловік. — Робот-ад'ютант відсалютував і застиг — увесь увага, — чекаючи нових наказів. Генерал Пір нервово покусав губи.

Пропав безвісти — машиніст. І, напевно, був мертвий. "Одним загиблим" був новий капітан зі служби перехоплення, який, на своє лихо, саме вихилився з крісла, коли сталася катастрофа. Спинка крісла переламала йому шию, і тепер його жахливо вивернута голова звисала. Стогнав той один поранений, якому пощастило більше за капітана. Генерал Пір ступив між крісел і спрямував світло ліхтарика на бліде, спітніле обличчя полковника Ціна.

— Моя рука, сер, — хапнув повітря полковник. — Я саме потягнувся, коли сталося зіткнення, рука сіпнулася назад і вдарилася об металевий край крісла. Мабуть, перелом. Як боляче...

— Досить, полковнику! — урвав його Пір, трохи підвищивши голос, бо полковницький переляк став передаватися і йому. В проході, за спиною Піра, почулися кроки його заступника, генерала Натії.

— Ви пройшли навчальний курс надання першої допомоги, генерале, — сказав Пір. — Перебинтуйте його, а тоді доповісте мені

— Слухаюсь, сер, — відповіла генерал Натія, в голосі якої також забринів переляк.

"Хай їм грець, — подумав Пір, — генералові ж бо не личить так себе поводити. Ми не можемо виказувати переляк перед підлеглими, хай би що там не відчували". Він не завважив на те, що генерал Натія була дівчиною, якій ледве минуло вісімнадцять років.

Щойно штаб наготувався слухати. Пір зосередив свою увагу на вирішенні невідкладних проблем. Він відчув полегшення, вдавшись до

аналізу. Вирішувати проблеми було його фахом — вибір зробили ще до його народження, коли генні проби встановили найкращу комбінацію ДНК у банку сперматозоїдів і яйцеклітин Пірових батьків. Ці вроджені якості та наступне навчання якнайкраще підготували його до командування. З миттєвою реакцією, притаманною молодості, він був серйозним супротивником на полі бою і мав усі шанси зробити блискучу кар'єру десь протягом наступних чотирьох-п'яти років, перш ніж піти у відставку.

Тож для людини, котра невдовзі мала управляти глобальним конфліктом, проблема в тунелі видавалася дитячою забавкою.

— Що з комунікаціями? — кинув він і тицьнув пальцем у бік майора військ зв'язку. В голосі Піра забриніли владні нотки, що так не відповідало його по-хлоп'ячому коротенькій стрижці й веснянкуватому обличчю.

— Зв'язку немає, сер, — відповів, козирнувши, майор. — Обвал у тунелі пошкодив і підземні кабелі. Я спробував зв'язатися з допомогою польового телефону, одначе ніхто не відповідає.

— Хто знає, на якій віддалі ми від командного штабу? — запитав Пір, підвищивши голос так, щоб його почули всі у вагоні.

— За хвилину... я скажу, сер, — відгукнувся сивий полковник комп'ютерних військ. Він став рухати шкалу на своїй кишеньковій логарифмічній лінійці, кліпаючи очима під світлом ліхтарика. — Невідомо, яка довжина тунелю і де точно міститься пункт. Але мені доводилося раніше долати цей шлях, який забирав, як правило, три години з хвилинами. Отже, обчисливши час, коли сталася катастрофа, нашу швидкість, врахувавши гальмування... — Він почав щось бурмотіти собі під носа, поки Пір, завмерши в нетерпінні, чекав. Йому необхідна була ця інформація для того, щоб зробити наступний крок.

— До командного пункту від сорока до шістдесяти миль, сер. Це крайні показники, тобто відстань можна визначити десь у п'ятдесят миль...

— Що ж, непогано. Мені потрібні два добровольці, ось ви і ви. Пройдіть у передню частину вагона і подивіться, чи не можна прокопати прохід у завалі. Спробуємо вийти назовні й продовжити шлях пішки. Командуванню потрібна наша допомога, якщо ворог уже так близько.

Останнє було сказано для підняття морального духу штабістів — навчальні програми привчили Піра при найменшій нагоді звертатися до людських по чуттів. Особливо в незвичайних ситуаціях. Він похмуро вп'явся очима в темряву. Над силу опанував себе, щоб не виказати хвилювання в голосі, віддаючи наказ підрахувати харчі й припаси води. Коли це було зроблено, направив свого ад'ютанта на допомогу двом чоловікам, котрі розкопували завал. У такій роботі один робот вартий десятьох — що вже казати про двійко! — чоловіків.

Вони витратили майже дванадцять годин на те, щоб вибратися назовні, й були геть виснажені. Розкопки вів один робот-ад'ютант, а вони всі по черзі відтягали каміння з проходу, що його він продовбував. Часом згори сипалися уламки скелі з землею, та вони в поквапі незважали на це, аж доки лавина, що обрушилася від удару робота, поховала його під собою. Вони стали розгрібати завал, поки докопали ся до ніг робота, тоді Пір обв'язав його за литки шматками вже непотрібного телефонного дроту. З іншого кінця вони зробили на дроті скрути й, ухопившись за них, спільними зусиллями витягли ад'ютанта з його поховання. Після цього робота сповільнилась: вони стали відгвинчувати крісла й використовувати їх замість підпорок. Тож, враховуючи всі зусилля, дванадцять годин, що вони їх витратили, аби вибратися назовні, було й не так багато.

Коли вони вивільнилися з пастки, генерал Пір дозволив зробити півгодинний перепочинок. Усі спрагло припали до фляг, а тоді втомлено полягали з двох боків тунелю. Гордість і посада заважали Пірові й собі

відпочити, тож він пішов перевірити, чи не перегороджено тунель далі; робот-ад'ютант тримався біля нього.

— На скільки годин вистачить твого акумулятора? — спитав Пір. — При максимальному на вантаженні?

— Більш як на триста,

— Тоді біжи вперед. Якщо зустрінеш новий завал, починай його розкопувати, а ми тебе наздоженемо. Коли ж дістанешся до командного пункту без перешкод, попроси їх вислати нам назустріч вагон, щоб не гайнувати часу.

Робот козирнув і пустився бігти, його кроки поступово завмерли вдалині. Пір подивився на світляний циферблат свого годинника і оголосив про кінець перепочинку.

Просування вперед з миготливим світлом ліхтарика навіювало сонливість, притуплювало відчуття. Так вони рухались цілих вісім годин, трохи перепочиваючи після кожної. Коли почали уповільнювати ходу, засинаючи на ногах, Пір неохоче оголосив привал. Він примусив усіх спершу поїсти, а тоді дав поспати чотири години, перш ніж силоміць підняв їх на ноги. Вони знову пустилися в дорогу, тепер набагато повільніше, і через п'ять годин шкандибання в темряві побачили попереду фари вагона.

— Всім спрямувати на нього ліхтарики! — наказав Пір. — Не вистачало, щоб він нас переїхав.

Робот-машиніст вів вагон на середній швидкості, виглядаючи їх. Вони залізли всередину і майже всі проспали решту шляху до командного пункту. Ад'ютант звітував Пірові:

— Я доповів про пошкодження, а в іншому тунелі виявили ще два завали.

— Яка їхня причина?

— Розвідка поки що не певна, але обіцяє невдовзі повідомити.

Пір приховав свою думку про розумові здібності розвідки, щоб навіть роботи не почули зауваження яке підривало бойовий дух. Він посмикав свою спітнілу сорочку і рантом зауважив, що у вагоні ставало все спекотніше.

— Що з кондиціонером? роздратовано спитав він.

— Усе гаразд, сер. Просто в тунелі висока температура, більша звичної.

— Чому?

— Ще не з'ясовано, сер.

Спека зростала з наближенням до командного пункту, і Пір дозволив розстібнути комірці. Вагон плавно зупинився біля величезної платформи в кінці тунелю. Щойно розчинилися двері, всередину ринуло ще більш розпечене повітря, забивши дихання.

— Бігом в укриття! прохрипів Пір. відчуваючи, як слова дряпають горлянку. Вони сплигнули й пустилися бігти до герметично закритого шлюзу в глибині платформи під прицілом автоматичних гармат, що проводжали їх, обертаючись у броньованих вежах, якими була всіяна металева стінка. Пристрої провели пізнавання, і зовнішні двері, щойно штабісти наблизились, почали важко обертатися. Хтось зойкнув, упавши, бо торкнувся незахищеною частиною тіла розжареної металевої платформи. Пір примусив себе дочекатися, поки всі пройдуть за двері, й

ступив туди останній. Коли двері зачинилися, всі полегшено зітхнули, одначе температура повітря залишалася такою самою високою, поки вони проминали всі п'ять входів чотиришлюзового приймача. І навіть у самій фортеці було спекотніше. ніж звичайно.

— Можливо через цю спеку нас і послали на тиждень раніше, — висловила припущення генерал Натія. — І спека, і завал у тунелі можуть пояснюватись наступом ворога.

І хоча Пір дійшов такою ж висновку, вголос цього не визнав навіть перед своїм першим заступником. До того ж йому було відомо раніше, що саме надзвичайне становище на командному пункті примусило змінити терміни, проте в чому полягало це становище, командування не знало. Якнайшвидше, хіба що не бігом, Пір довів свій штаб до контрольного входу на командний пункт.

Щось було негаразд. Ніхто не озвався, коли він запитав про дозвіл увійти. Роботи з обслуги байдуже виконували свої обов'язки, але не було видно жодного офіцера. В першу хвилину Пір вирішив із завмиранням серця, що за чотирма бойовими пультами нема нікого. Та раптом помітив палець, що натиснув кнопку на головному пульті. Чоловік за пультом так низько сповз у крісло, що його ледь було помітно. Пір швидко ступив до пульту і почав було віддавати честь, одначе його рука зависла в повітрі і мимоволі опустилась. У очах відбився жах.

Оператор у кріслі зрештою відчув, що хтось стоїть поруч. Над силу він підняв від пульту запалені й глибоко впалі очі Пір устиг помігши застиглий біль на денці операторових очей, які, наче перелякані тваринки, визирнули на мить з почорнілих очниць і знову вп'ялися в екран, а висохла тремтяча рука потяглася до пульту.

— Дякувати богу, ви прийшли... кінець кінцем, господи... — шепіт перейшов у невиразне хрипіння.

Руки офіцера-оператора були всі поколоті, на місці уколів сліди засохлої крові. Розкидані картонні коробки і пляшечки з-під ліків на столі розповідали без слів про те, як чоловік змушував себе не спати й працювати. Коли людські можливості давно вичерпалися: тут були стимулятори, соннозамінники, глюкоза, наркотизатори, вітамінні сполуки. Схоже, протягом багатьох днів він снив сам-один у цьому кріслі, керуючи всіма чотирма бойовими пультами, приєднаними до його контрольної панелі. Сам-один — з невідомої й страшної причини він вів війну, чекаючи на допомогу.

— Генерале Натіє, переведіть керування на вільний пульт, — наказав Пір.

Із знанням справи вона сіла в крісло і ввімкнула ретранслятор з інших пультів. Швидко розібравшись у становищі, доповіла:

— Я готова, сер.

Пір наказав переключити — червоне світіння зникло з екрана перед ним і спалахнуло на екрані Натії.

Ця червона світла пляма була наче останньою іскоркою життя, що підтримувала оператора. Щойно вона згасла, він затулив обличчя руками й похилився на бильце-качалку. Пір схопив його за плечі й термосив, доки він опустив руки і в останньому проблиску свідомості звів голову Долаючи біль, чоловік розплющив очі.

— Що сталося? — спитав Пір. — Де всі?

— Загинули, — почулося тихе шепотіння конаючого. — Я один лишився живий, бо в той час спав у ліжку Тільки тому не торкнувся нічого металевого. Самі простирадла, матрац. За словами роботів, через метал передалися коливання — підзвукові чи надзвукові, якогось нового

типу. Вони всіх коагулювали, вбили, згустивши білок у крові. Наче яйця… варені яйця, всі загинули.

Коли оператор знову знепритомнів, Пір зробив знак офіцеру з медичної служби, який стояв поруч. Подивившись на суцільну металеву підлогу. Пір здригнувся: будь-якої миті могли знову пустити в дію вібраційний пристрій. Чи ще пустять? Роботи мусіли вжити всіх застережливих заходів. Він обернувся до робота-командувача, який стояв з непохитним залізним спокоєм комп'ютерного банку. За розмірами то був звичайний пересувний робот, на його призначення вказував лише великий екран, вмонтований в тулуб і товстий кабель, металева пуповина, що зв'язувала робота з комп'ютерами за його спиною. Там було серце командного пункту — звичайний ряд комп'ютерних моніторів, а також блоки логіки та пам'яті.

— Чи встановили ви джерело вбивчої вібрації? — запитав Пір у робота-командувача.

— Це пристрій, який автоматично змонтувався і прикріпився до зовнішньої стіни командного пункту. Його виявили, щойно він почав діяти, обчислили частоту коливань і нейтралізували протягом трьох хвилин сімнадцять секунд. Ні устаткування, ні роботи не постраждали, оскільки частота викликаної вібрації завдала шкоди лише тваринному білку. Весь штаб, за винятком полковника Фрея, загинув миттєво. Велика кількість їстівних припасів у морозильних установках…

— Про їжу ми самі потурбуємось пізніше. Де той пристрій?

— Там, — робот показав у протилежний куток. Він пішов попереду, кабель плавно зазмійився за ним. Наблизившись, робот стягнув покривало з якогосъ предмета завбільшки в один ярд Це не нагадувало жоден з пристроїв. бачених Піром раніше. Швидше виглядало як сплетіння маленьких лискучих корінчиків: червонуватий грунт деінде між ними лише підсилював нове в враження.

— Як воно працює?

Робот узяв пристрій, нахилився над ним. Наблизивши свої мікроскопічні окуляри, й обережно витяг одну з жилок. Тепер вона лежала на розкритій металевій долоні робота вісім дюймів завдовжки й одна восьма дюйма в діаметрі Зблизька стало помітно, що жилка зовсім не однорідна і не гнучка, а складається з тоненьких обточених сегментів. Робот почав пояснювати:

— Вібраційний генератор складається з багатьох таких механізмів однакової конструкції. Ось тут, у передній частині, тверда насадка, що просвердлює отвори в породі. Роздрібнені шматочки проходять крізь механізм і знищуються в цій частині: принцип нагадує дію дощового черв'яка. Ось тут — спрямовуючий апарат, який з допомогою ареометра направляє механізм у напрямку нашої бази. Тут — енергетичне джерело, а тут — частотний генератор. Коли механізми роз'єднані, вони нічим не загрожують, їхнє вібраційне випромінювання. Проте щойно вони об'єднуються і починають діяти всі разом, виробляють смертоносну частоту коливань.

— Чому їх не виявили, перш ніж вони почали діяти?

— Маса кожного окремого механізму надто мала, і вони не мають металевих частин. До того ж рухаються дуже повільно — вони витратили багато часу, щоб дістатися командного пункту і об'єднатися для нападу.

— Скільки?

— Після визначення чуттєвості їхніх ареометрів щодо величини нашого командного пункту і обчислення швидкості їхнього руху було встановлено що вони занурилися в ґрунт чотири роки тому.

— Чотири роки! — генерал Пір жахнувся самої думки. Ті довжелезні милі грунту й гірської породи, що оточували зусибіч командний пункт і видавилися такими вигідними, раптом виявилися напханими безжалісними повзучими механізмами, які неухильно наближалися. — Чи не виготовить Ворог іншої такої партії механізмів?

— Це вже не має значення, оскільки відомо, як проти них боротися. Ми встановили захисні екрани й детектори.

Тривога поволі минулась, Пір витер рясний піт з обличчя і огледів свій штаб. Працювали всі чотири бойові пульти, напіврештки полковника Фрея винесли геть. Усе було добре, за винятком клятої спеки.

— А це якого біса? — роздратовано кинув Пір. — Чому підвищується температура? Ви мусите відшукати причину.

— Підвищення температури пояснюється розпеченими зонами в грунті навколо бази. Причина цих гарячих плям невідома.

Пір спіймав себе на тому, що гризе ніготь великого пальця, і роздратовано висмикнув палець з рота.

— Причина невідома! Як на мене, все досить ясно. Якщо Ворог спроможний вмонтувати хвильові генератори в ці малесенькі пластикові спагетті, то, ясна річ, здатен виготовити такі пристрої іншого типу з компактними тепловими генераторами. Можливо, вони рухалися, як друга хвиля услід за коагуляційними генераторами.

— Така гіпотеза розглядалася серед інших можливих пояснень, одначе в нас нема доказів...

— То розшукайте їх! — Піра дратувала за шкарубла логічність роботів, хоч би якими розумними вони теоретично були. Пояснення таємничої спеки; як на нього, лежало на поверхні. Він натиснув кнопку

"Виконання команди" на грудях робота і наказав: — Негайно дослідити грунт у розпеченій зоні в пошуках інших свердлильних пристроїв.

Переклавши турботу про особисту безпеку на плечі роботів, генерал зосередив свою увагу на воєнних діях. Успішний хід операцій дещо послабив напруженість, що стягнулася тугим вузлом у його грудях. Вогники, що спалахували на контрольних екранах, несли закодовані сигнали для частин тилу і постачання, а також для розвідки. Оператори порівнювали й перевіряли дані, що їх передавали на головний пульт, за яким так само сиділа генерал Натія, щоправда, вже менш нашорошена. Електронна війна велася з такою швидкістю, що людині годі було за нею встежити. Всі ракети, протиракетні засоби, зенітні реактивні снаряди, винищувачі, танкові ескадрони були під контролем і управлінням роботів. Комп'ютери найрізноманітніших рівнів інформованості й чутливості керували бойовими діями. Те саме стосувалося і служб тилу та постачання. Проте цю війну розпочали люди, й вони мусили її завершити. Оператори надавали струнокості розрізненим факторам глобального конфлікту і вибирали найкращий хід з тих, що їх пропонували стратегічні машини. Війна велася успішно. Аналіз результатів засвідчив незначну перевагу над Ворогом протягом останніх дев'яти місяців. Якби цю перевагу зберегло — а то й розвинуло — наступне чи наступне наступного покоління, можна було б сподіватися на цілковиту перемогу. Від такої думки Пір відчув утіху і водночас легке зніяковіння.

Через п'ять вахт першого термітного пролазу було виявлено і знешкоджено. Пір з відразою розглянув пристрій. Такий малий, а стільки від нього лиха. Хоча штабісти й перейшли на тропічну уніформу, так само страждали від розпеченого повітря. Єдине, чим різнився зовні цей пролаза від хвильових генераторів, був колір пластикового корпусу, вогненно червоний у нового пристрою.

— Як він генерує тепло? — спитав Пір робота-командувача.

— Пристрій несе в собі самовбивчу схему. Енергетичний блок короткочасно замикається з полем, що стискається. Електроконтур спалахує протягом мікросекунд, але цього досить для того, щоб стиснути певну кількість водню…

— 1 він вибухає! То це маленька воднева бомба?

— В певному розумінні — так. Але виділяється незначна радіація, більшість звільненої енергії обертається на тепло. Внаслідок вибуху в грунті утворюється гніздо розпеченої лави. Тепло поступово передається на нашу базу. Нові вибухи постійно збільшують пояс розпеченого грунту.

— А ви не можете виявити і зруйнувати ці пристрої, перш ніж вони вибухнуть?

— Це непросто — аж надто багато тих пристроїв і чимала територія, яку доведеться дослідити. Вже будуються спеціальні механізми й детектори. Ми врахували всі фактори, і можна на дев'яносто дев'ять відсотків запевнити, що тепло більше не підвищуватиметься, коли наштовхнеться на контрдію з боку нашої бази.

Пір міг полегшено скинути тягар з душі: постійна задуха всіх їх мордувала. Його лише мимоволі зацікавило, до якого рівня підвищиться спека, перш ніж температура почне падати.

— Отже, яка, за вашими розрахунками, найбільша можлива температура? — спитав він.

— П'ятсот градусів, — з металевою незворушністю проказав робот.

Пір зазирнув у порожні очі машини й відчув, що тремтить і хапає ротом повітря.

— Як?! Та це ж у п'ять разів більше за темпера туру кипіння води!

— Абсолютно точно. Вода кипить при температурі сто градусів.

Пір отетерів, не вірячи власним вухам.

— Та ти розумієш, що кажеш? Чи гадаєш, що люди... Як ми зможемо жити?

Робот промовчав, оскільки такі проблеми не входили в компетенцію роботів командного пункту. Пір покусав губи і висловився інакше:

— Така температура не влаштовує персонал, навіть якщо автомати її і витримають. Ви повинні знайти спосіб, як зменшити температуру.

— Це питання вже вирішене, оскільки для багатьох ніжних блоків така температура критична. Повітряні кондиціонери працюють з найвищим навантаженням, і додати нові секції вже неможливо. Тому було проведено буріння і відкрито неподалік запаси води, що ними можна замінити повітря на базі. Вода поступатиме холодна і переберe на себе тепло.

Не найкраще, скоріше компромісне рішення, але хоч щось. Одну кімнату можна закупорити як сховок, а оператори працюватимуть у скафандрах. Незручно, але терпимо.

— Якої температури досягне вода? — поцікавився Пір.

— Ста сорока градусів. Води вистачило б понизити температуру ще більше, одначе базу побудовано з урахуванням циркуляції лише повітря. А втім, усі автомати бойового зразка водонепроникні...

— Але ж люди! — скрикнув Пір. — Та якби й були вони також водонепроникні, однаково зварилися б у тому вашому бульйоні. Ну як нам це пережити, поясни! Схема вільного вибору рішень! — ви гукнув він з несподіваним полегшенням. — Чи можна зібрати робота за схемою вільного вибору рішень для управління командним пунктом? — звернувся він до мозкового центру бази.

— Так.

— Тоді зберіть. Негайно. Нам, можливо, доведеться евакуюватися, і якщо це станеться, я б хотів, щоб робот зміг нас підмінити.

Вони ненадовго підуть — доки зменшиться температура і знову стануть прийнятні для людини умови. Керувати Головним пунктом було не складно — все полягало просто у виборі кращого рішення, часом з-поміж численних варіантів. Робот, що правильно оцінюватиме обстановку і матиме схему вільного вибору рішень, зможе на якийсь час чудово впоратися. Звичайно, це не ідеальний вихід, і перевага над Ворогом, швидше за все, трохи зменшиться, що, одначе, не призведе до поразки. Перш ніж здійснити свій план, генерал мав узгодити його з національним центром, але був певен, що там не вигадають нічого кращого.

Так і сталося. Літні командувачі взагалі розгубилися і були вдячні генералові Піру за пропозицію. Його навіть підвищили в званні, додавши ще одну зірочку на погони. Евакуюватися наказали відразу, як тільки робот-оператор почне задовільно діяти.

Гаряча оліїста вода сягнула їхніх колін. Загальне напруження спало лише тоді, коли був принесений новий робот. Пір похмуро спостерігав, як до його крісла пригвинчують автомат. Складання робили швидко, не надаючи уваги дрібницям: корпус робота являв собою квадратну коробку, помережану потворними зварними швами. Два ока містилися на колоноподібному обрубку, прикріпленому згори до коробки, з

переднього боку якої виходила єдина рука на шарнірах. Очі вп'ялися у вимкнений екран контрольного пульту, рука безживно зависла. Пір приєднав усі пульти до контрольного, кинув останній погляд на бойові операції й рішуче ввімкнув екран.

Червоне світло спалахнуло перед роботом, і той відразу приступив до роботи. Залізний вказівний палець миттєво натиснув три кнопки, переключивши пульти, і знову розслаблено завмер. Пір слідкував за рішеннями робота і не знаходив погрішностей. Можна було ввести танки у прорив на сході й спробу вати скувати ворога. З іншого боку, тактично грамотно було і відступити, вирівняти лінію фронту, уникнувши передбачуваних втрат. Обидва варіанти мали однакові параметри за шкалою імовірності, тому й з'явилися на екрані. Робот був спроможний керувати.

Пір відчув, одначе, роздратування від цього. Певною мірою йому було страшенно образливо, що його замінив цей чорний однорукий ящик. Невже для машин людина важила не більше? Залізні пальці швидко пробігли по кнопках на пульті й знову завмерли.

— Приготуватися до виходу! — крикнув Пір. Ця евакуація була помилкою, страшною помилкою. Та що він міг вдіяти? — Полковника Фрея понесемо на ношах, — повідомив він офіцера медслужби. — Як він там?

— ГІомер, — відповів лікар. — Спека виявилася важким випробуванням для його ослаблого організму. Не витримало серце.

Коли всі вишикувались, генерал Натія зробила крок уперед і віддала Пірові честь:

— Усі зібралися, сер. Кожен має додаткові запаси їжі й води на випадок ускладнень на зворотному шляху через тунель.

Спонукуваний анахронічним пориванням, генерал Пір обернувся і віддав честь командному пульту. Жоден з автоматів не звернув на нього найменшої уваги. Робот, що сидів у його кріслі, швидко тицьнув пальцем у якусь кнопку, не зважаючи на Піра. Почуваючи себе в дещо дурному становищі, генерал поквапився услід за своїми підлеглими.

Вони вже проминули численні герметичні брами фортеці, коли зустріли робота. Той чекав у зовнішньому приміщенні і, щойно прочинилася брама, швидко зайшов досередини. Це був робітник, один з механічних роботів, геть подряпаний і забрьоханий.

Два роботи вдалися до німого спілкування; радіохвилі, що вони їх посилали безпосередньо в мозкові центри, передали інформацію швидше за будь-яку розмову.

— Вихідний тунель завалено, — оголосив ад'ютант. — Дах обвалився в багатьох місцях, і тунель наповнюється водою. Вирішено його поки що не відкривати. Завали повсякчас продовжуються.

— Відмініть це рішення. Воно недоречне, — зауважив Пір. У його голосі забринів розпач.

— Нічого не можна змінити, — проказав ад'ютант металевим голосом судді, що читає вирок. — Зараз тунель не відкрити. Виявлено, що маленькі пристрої, схожі на теплові генератори, проникли в грунт і обвалили тунель. Його відкриють, коли їх...

— Інший вихід! Мусить бути інший вихід! — слова Піра стали невиразними від спеки, як і його думки, одначе робот їх розібрав і сприйняв за команду.

— Тут є запасні переходи, що колись вели нагору. Але мені бракує інформації. Я не знаю, чи не замуровані вони.

— Веди, показуй — ми не можемо тут довго бути!

Робот-ад'ютант пішов попереду і лише завдяки своїй залізній силі зумів повернути приросліві від часу обертові двері, що закривали прохід до старих тунелів. Люди чалапали навпомацки за ад'ютантом, заточувались і знову підводились.

Генерал Пір намагався командувати, а коли його накази не виконували, робив спроби власноруч допомогти ослаблим. Одначе помітив, що при цьому сам відстає від решти.

Страждання від спеки виявилися могутнішими за втому і все гнали і гнали їх уперед. Піру стачило ще сил промимрити однослівний наказ зупинитися, а тоді, приклавшись спрагло до своєї фляги, він непритомно поточився. Решта попадали живими згустками болю зверху на нього. Ад'ютант з невтомною терплячістю машини чекав, поки вони підведуться.

Болісний стогін, зрештою, привів Піра до тями, й він, доклавши зусиль, розірвав обпаленими неслухняними пальцями медпакети. Мазь від опіків полегшила страждання п'ятьом, які врятувалися, а стимулятори наче знову повернули їм силу. Генерал Натія під час жахливого переходу трималася ближче до Піра, так само як і решта троє. Всі вони були молоді й дужі, хоча один виявився менш витривалим Тож вій просто загубився при наступному підйомі.

Крізь більшість проходів, зруйнованих і засипаних камінням, пробратися неможливо Якби з ними не йшов робот, вони напевно б загинули. Кожний прошарок грунту був детально закарбований у його електронній мозковій підкірні, що зберігала пам'ять всіх попередніх роботів-ад'ютантів з початку війни Наштовхнувшись на перешкоду, втікачі повертались назад і відшукували інший шлях. Крок за кроком просувалися вони до поверхні. Час наче зупинився в безпросвітній пітьмі; вони засинали, геть виснажившись, тоді знову зводилися й

чалапали далі. їжі не лишилося, вода закінчувалась. їх утримувало на ногах лише запевнення робота, що вони досягли найвищого рівня.

— Ми підійшли до поверхні, оголосив ад'ютант Цей тунель веде до вогневої гарматної позиції. Але тепер він перегороджений.

Пір сів і, примруживши, втупився очима в тунель, що крученими сходами вів нагору, намагаючись утомленим розумом дійти якогось рішення. Склепіння тунелю було залізобетонне. забите гострими уламками

— Розчистити отвір! — наказав Пір.

— Не можу, відказав робот. — У мене майже розрядився акумулятор, не встигну.

Цс був кінець. Пройти їм не судилося.

— Може, вдасться... змести перешкоду? — невпевнено запропонувала генерал Натія. Пір спрямував на неї світло ліхтарика, і генерал витрусила з патронташа на поясі жменю патронів.

Як не дивно, четверо штабістів мали при собі особисту зброю і додаткові обойми, не викинувши це разом з іншою амуніцію. Ад'ютант зібрав додаткові обойми й закопав їх серед залізобетонних уламків, а люди тим часом відійшли вглиб тунелю. За хвилину робот приєднався до них, і всі попадали на землю, щосили притискаючись до неї. Тунель здригнувся, від гуркоту позакладало вуха.

— Пробилися, — прохрипів Пір. — Допоможіть мені видертися.

Підтримуваний роботом, він дістався отвору і стали відкидати м'яку землю з країв, щоб можна було пролізти. Посипалися грудки землі,

вкриті зеленою вологою травою. Пір просунувся в отвір, шукаючи навпомацки, за що б учепитися.

— Дозвольте вам допомогти, пролунав голос, і коричневі мозолясті долоні схопили Піра за руку й потягли назовні.

Це було так несподівано, що генералові від здивування перехопило подих. А що він не пручався, руки впевнено витягли його з отвору. Він упав долілиць на землю і сягнув рукою по пістолет, відчуваючи різь в очах від сліпучого світла. Крізь сльози він розгледів навколо себе чимало ніг і відсмикнув пальці від пістолетної рукояті.

Усі вже були назовні, коли очі в Піра, зрештою, звикли до світла і він зміг роззирнутися довкола. Небо було похмуре, і, мабуть, недавно дощило, оскільки генерал сидів на вологій траві Просто перед ним лежало свіжозоране поле. Пір відчув раптову радість, впізнаючи речі, які до того бачив лише на екрані. Вперше в житті він був на земній поверхні

Зрозуміло, що всі бачені ним кінокадри стосувалися історії, довоєнного часу, коли люди ще жили на поверхні землі, а не в підземних містах. Він завжди вважав, що поверхня стерильна і позбавлена будь-якого життя. Тоді хто ж пі люди? Раптом щось просвистіло і понеслося з виттям понад ним, аж тепер генерал звернув увагу на безперервний гуркіт, що долинав, здавалося, зусибіч.

— Ви хто? — почувся голос, і Пір над силу звів голову, щоб роздивитися темношкірою чоловіка, який допоміг йому вилізти з тунелю.

— Я генерал Пір, а це мій штаб.

— Генерал, — буркнув чоловік, ховаючи по смішку. Тоді обернувся і пронизливо свиснув Посеред поля кілька чоловіків тягли якийсь дивний пристрій, один з них махнув рукою, і всі вони рушили в бік Піра.

— Он іде Борук, — похмуро мовив брунатношкірий. — Поговоріть з ним.

Люди в полі наблизились, і тепер генерал міг розгледіти, що тягли вони плуга, зібраного з уламків брухту. Дві ручки нагадували щось знайоме: це були руки роботів, приварені одна до одної, щоб стали довшими. Один з чоловіків, що йшли в запрягу, вивільнився з ярма і наблизився. Оголений до пояса, він, одначе, був у сірих формених штанях і високих черевиках.

— Військові! — вигукнув він, побачивши прибульців. — Чудово! Чудово! — Тоді розвернувся і кудись побіг. Справжній дощ дрібних металевих уламків сипонув по траві навколо них. Пір відчув, що божеволіє.

Той чоловік відбіг, щоб повністю одягнутися. Він накинув кітель, а замість каски натягнув на голову кашкет із знайомою емблемою. Акуратно застебнув усі гудзики, обтрусив порох з штанів і лиш тоді обернувся й рушив до Піра.

— Ворог! — скрикнув Пір і сягнув рукою де кобури. Таку форму він не раз бачив у інформаційних фільмах. Він вихопив пістолета, але хтось вибив зброю у нього з рук. Йому лишалося тільки, завмерши, спостерігати, як чоловік наблизився, карбуючи крок, клацнув підборами і віддав честь.

— Генерал Борук, — представився він. З місією миру. Можна дізнатися, з ким маю честь розмовляти? Він опустив руку і дістав з кишені білий прапор із складаним держаком. Розклавши держак, гордо підняв прапор. У нього було засмагле, як і в інших, обличчя, чорні вуса і цапина борідка.

— Я генерал Пір, — насилу спромігся вичавити з себе Пір. — Хто ви такий? Що робите тут?

— До ваших послуг, генерале, промовив Борук І встромив держак прапора в землю. Тоді поліз до іншої кишені й дістав звідти великий гаман. Я приніс вам вітання від нашої гордої країни і радісну новину, що ми бажаємо укласти мир. Тут усі папери, включаючи й моє посвідчення, ваш тільки лишається передати їх відповідним органам. Ви помітите, що тут вгадується про комітет миру, одначе мушу повідомити, що всі члени його померли або були усунуті. Відверто кажучи, моє ім'я ви знайдете в списках комітету як капітана Борука, але то було на початку. Завдяки рішучості, а також молодості й волячій силі я швидко досягнув карколомних вершин. Генерал Граніаз сам присвоїв мені звання і навіть віддав свій кітель з генеральськими погонами. Що ж, він зробив дуже мудро, адже, прошу відзначити, стою тут перед вами я, а решти немає. Ми хочемо миру, на будь-яких умовах, що ви їх висунете. То як, згода?

— Сідайте, запропонував Пір. відчуваючи, що його самого не тримають ноги. — Чому ви пропонуєте мир зараз, якщо припустити, що ваше посвідчення не підробка? Хіба цим ви не програєте війну?

— Якщо бути послідовно відвертим, генерале, ми навіть не ведемо війни. — Борук простягнувся на землі й пожував травинку. З часом ви дошукаєтесь причини нашої мирної пропозиції, тож краще зробити це раніше. Це буде ліпше з огляду на некерованість становища. — Справа в тому, то ми були змушені покинути наш бойовий пункт і передати командування в руки роботів. З вами все гаразд? — здивувався він, побачивши, як підстрибнув Пір.

— Так, — заспокоїв його Пір. — Продовжуйте. — Ситуація була аж надто знайомою, щоб він міг спокійно слухати розповідь.

— Треба сказати, що ваші вчені спритні хлопці. Вони зуміли занести на наш командний пункт видозмінний вірус, якого неможливо позбутися. Довелося евакуювати людей, щоб піддати базу радіоактивному випромінюванню і стерилізації. Поки це робилося, керівництво воєнними операціями було повністю передано в руки роботів. Коли ж ми спробували пізніше повернутися назад, то

зіштовхнулися з ускладненнями Усі входи виявились перекритими, й ми ніяк не могли втовкмачити роботам, чого від них хочемо. Вони чудово без нас обходилися, справді, просто чудово. — Він виплюнув травинку й насупився.

— Але ж існували інші способи. Ви могли відмінити колишній наказ...

— Це не так легко, генерале. Запевняю вас, що ми доклали всіх зусиль. Словом, чим більшу наполегливість ми виказували, тим надійніше роботи захищалися від нашого втручання. Врешті-решт вони відігнали нас, прийнявши за Ворога, і ми мусили відступити.

— А от ми повернемось.

— Я передбачав щось подібне, — посміхнувся Борук. Ніщо не могло сховатися від його удаваної неуважності. Коли генерал зі своїм штабом вистрибує з-під землі в районі їхнього командного пункту, мені варто шукати розгадку в своєму досвіді. Я не помиляюсь? Ви також мусили покинути свій пункт?

— Я нічого вам не розповім.

— Атож, атож. Це справді "військова таємниця". — Борук гірко всміхнувся, розірвав документи про капітуляцію і пожбурив їх у багнюку. Щось пронеслося в повітрі й вибухнуло на обрії, здійнявши хмару куряви. Вам довелося тікати, так само як і нашим офіцерам, і тепер дороги назад нема. Так і мало статися у війні, де всі операції проводять роботи. А що ми тим часом зосередили всю нашу зброю на знищенні ворожого командного пункту, то, зрештою, окрема зброя принесла частковий успіх. Роботи міцніші за людей і витримують будь-які смертоносні умови.

— Чому... чому ви не капітулювали? Чому не при йшли до нас?

— Повірте, мій юний приятелю генерале, що це найбільше бажання нашої країни. Але як це зробити, коли точиться тотальна війна? Ми вдавалися до радіо і по всіх інших видів зв'язку, але автомати, призначені для цієї роботи, блокували передачі. Тоді ми відрядили делегацію, пішли без зброї, й роботи, ясна річ, не звернули на нас уваги. Всі наші втрати в дорозі пов'язані лише з полями битв, які довелося перетинати. Роботи ж геть на нас не зважали — таке собі попередження з майбутнього чи, я б сказав, із теперішнього. Війна точиться скрізь, існує кілька спокійних зон. таких, як ось ця. що понад надійно захищеною базою.

— Це жахливо! Жахливо! — простогнав Пір.

— Таки справді, але треба поставитися до цього по-філософськи. Беріть приклад з цих людей, які живуть тут під крилом у смерті. Роботи й без нас успішно продовжуватимуть свою війну, і, можливо, вона тягтиметься дуже довго, оскільки сили цілковито рівні. Знайдіть собі жінку, оселяйтеся тут і розкошуйте.

Пір спіймав себе на тому, ідо мимоволі вп'явся очима в Натію, яка, спалахнувши, відвернулась. Навіть під генеральським мундиром у дівчини вгадувалася її гарненька постава.

— Ні! — вигукнув він Я не погоджусь. Це жахливо. Людство не може так жити. Просто сидіти й чекати, поки ці бездушні машини знищать одні одних.

— Нікого не обходить, друже генерале, подобається нам таке становище чи ні. Ми застаріли. І стали зайвими. Надто довго ми гралися у війну і створили дуже досконалі машини. Їм подобається гратися самим, і вони це не кинуть, а ми мусимо підшукати собі місцинку і спробувати жити згідно своїх здібностей. Підшукати сховок, щоб вони нас не розчавили під час своєї гри.

— Ні, я на це не пристану! — знову закричав Пір, і його очі сповнилися сльозами розчарування і люті. Він скинув з плеча руку Натії. За обрієм загуркотіло, червоно зблиснуло, і неподалік від них хряпнувся розпечений уламок заліза.

— Сподіваюся, вам весело! — крикнув Пір і погрозив кулаком байдужому небу. — Сподіваюся, вам весело!

Переклав з англійської Олександр Буценко